

MARIJAN MATICKA

Društvene promjene na selu u Hrvatskoj
u vrijeme provođenja agrarne reforme
i kolonizacije (1945-1948)*

Razmatranje društvenih promjena na selu u Hrvatskoj u vrijeme provođenja agrarne reforme i kolonizacije podrazumijeva da je i agrarna reforma i kolonizacija dio društvenih promjena koje su nastale u Jugoslaviji poslije uspješno dovršenog narodnooslobodilačkog rata. Te promjene nadograđuju se na ono mijenjanje društvenih odnosa koje narodnooslobodilačkom ratu daje obilježja socijalističke revolucije. Prema tome, društvene promjene na selu u Hrvatskoj u vrijeme provođenja agrarne reforme i kolonizacije zadiru u raznovrsne sfere života seljaštva, a agrarna reforma i kolonizacija samo je jedan element mijenjanja društvenih odnosa na selu. Zahvatiti tu problematiku u cjelini, veoma je složen zadatak. Stoga ću naznačiti samo neka pitanja, napose vezana uz stvaranje i razdiobu zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj.

Agrarna reforma i kolonizacija provodila se u razdoblju od 1945. do 1948. godine.¹ U toku tog perioda ona je prolazila kroz etape s posebnim obilježjima. Razdoblje od jeseni 1945. do proljeća 1946. godine značajno je za Hrvatsku prije svega po provođenju tzv. vanjske kolonizacije, tj. preseljenju obitelji boraca JA u Vojvodinu. Od početka 1946. do jeseni 1946. godine težište je na utvrđivanju agrarnih objekata, agrarnih subjekata, podjeli zemlje i unutrašnjoj kolonizaciji, tj. preseljenju seljačkih obitelji unutar Hrvatske. Dijelom se ta aktivnost protezala i na 1947. godinu, a u nekim krajevima i na 1948. godinu, kada je potpuno dovršena. Istodobno su ukidani i specijalni agrarni odnosi, tzv. agrarni odnosi feudalnog karaktera.² U cjelini, u Hrvatskoj su korisnici agrarne reforme, unutrašnje kolonizacije i razrješenja specijalnih agrarnih odnosa bile

* Skraćenu sam verziju tog teksta podnio listopada 1977. god. na VII kongresu historičara Jugoslavije.

¹ O agrarnoj reformi i kolonizaciji usp. V. Stipetić, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948, *Rad JAZU*, 300, Zagreb 1954; T. Vlaškalić, Uticaj agrarne reforme od 1945. godine na promene u strukturi poljoprivrednih poseda, *Ekonomski anali*, 6/1958; S. Mihletić, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, Zagreb 1952. (šapirografirano); M. Pavlović, Agrarna reforma u Istri od godine 1946–1948, *Rad JAZU*, 288, Zagreb 1952; B. Peiranović, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd 1964; Isti, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969.

² Privremena Narodna skupština DFJ usvojila je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji 23. VIII 1945. godine. Predsjedništvo Narodnog Sabora Hrvatske donijelo je Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske

144.353 obitelji sa 624.780 članova. Ukupni zemljišni fond nad kojim je došlo do promjene vlasničkih odnosa iznosio je 426.086 ha.³ Tome valja pridodati i oko 8500 obitelji koje su bile preseljene u Vojvodinu.⁴ Pri promatranju društvenih promjena na selu značajno je ukazati na to kako nastaje i kako je podijeljen zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije. Analiza vrsta posjeda otkriva koliko su pojedine kategorije vlasnika bile zastupljene na selu u Hrvatskoj, u kojim dijelovima i s kojim vrstama zemljišta. To omogućava da se utvrdi koje su kategorije vlasnika u pojedinim dijelovima Hrvatske, gubeći ekonomsku moć, gubile i društveni utjecaj, odnosno na račun kojih je kategorija dotadašnjih vlasnika seljaštvo stjecalo zemlju.

U osnovi, zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije imao je tri izvora. Prvi je bila eksproprijacija, provedena u skladu sa zakonskim propisima o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koja je zahvatila individualni veliki posjed, posjede banaka, poduzeća i dioničarskih društava, posjede crkava, samostana, vjerskih ustanova i svih vrsta zaklada te seljačke i neseljačke posjede iznad određenog maksimuma. Drugi su izvor bili konfiscirani posjedi. Ponajprije su to bili zemljišni posjedi državljana Njemačkog Reicha i osoba njemačke narodnosti koji su konfiscirani u skladu s Odlukom AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. godine, a zatim i posjedi konfiscirani posebnim sudskim odlukama. U treći izvor mogu se ubrojiti napušteni posjedi kolonista, posjedi nestalih vlasnika, državno zemljište, posjedi zemljišnih zajednica i drugo.⁵ Najvećim dijelom zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije nastao je u Hrvatskoj eksproprijacijom (47,06%) i konfiskacijom (41,58%). Detaljnu strukturu zemljišnog fonda prema vrsti posjeda prikazuje tablica 1.⁶

Prema udjelu u stvaranju zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije mogu se uočiti tri, po značajkama različita, područja u Hrvatskoj. Najveći dio zemljišta u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije ušao je u okruzima Osijek (31,6%), Sl. Brod (18,5%) i Daruvar (13,8%), tj. u Slavoniji. Istra (6%), Hrvatsko primorje (5,6%), Dalmacija (4,8%) te okruzi sjeverozapadne Hrvatske — Zagreb (4,3%), Varaždin (4,8%) i Bjelovar (3,3%) — mogli bi se označiti kao drugo područje. Treće bi područje činili dijelovi Hrvatske koji su minimalno sudjelovali u stva-

24. XI 1945. Prezidijum Sabora NRH prihvatio je 20. XI 1946. godine Zakon o ukidanju agrarnih odnosa feudalnog karaktera u Dalmaciji i Hrvatskom primorju. Do protezanja zakona NRH na Istru, tj. potpisivanja mirovnog ugovora, u Istri se provodila odluka Oblasnog narodnog odbora za Istru o uređenju agrarnih odnosa i poništenju dražbi koja je bila usvojena 26. XI 1946.

³ Arhiv Hrvatske, Ostavština dra Zdravka Šantića, kut. 3. Iskaz statističkih podataka agrarne reforme i kolonizacije na području Narodne Republike Hrvatske (Dalje samo: Iskaz statističkih podataka).

⁴ Arhiv Jugoslavije, Fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socijalističkog perioda (dalje: AJ 97), 13—83, Statistika vanjske kolonizacije na dan 25. VI 1947. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH — Komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ.

⁵ Usp. Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske, *Narodne novine*, 80/28. XI 1945.

⁶ Izračunao prema: Iskaz statističkih podataka.

Tablica 1.

STRUKTURA ZEMLJIŠNOG FONDA AGRARNE REFORME I KOLONIZACIJE
U HRVATSKOJ PREMA VRSTI POSJEDA IZRAŽENA U %

<i>I Eksproprijacija</i>	
1. Veliki posjedi	13,1
2. Posjedi banaka, poduzeća, d. d.	14,1
3. Posjedi crkava, samostana, svih vrsta zaklada	12,4
4. Seljački posjedi iznad maksimuma	2,6
5. Neseljački posjedi iznad maksimuma	4,8
<i>II Konfiskacija</i>	
1. Njemački posjedi	31,0
2. Konfiscirani posjedi presudom suda	10,6
<i>III Ostalo</i>	
1. Posjedi nestalih vlasnika	1,9
2. Napušteni posjedi kolonista	5,1
3. Državno zemljište odvojeno za zemljišni fond	0,9
4. Zemljišne zajednice	0,3
5. Razno	3,2

Tablica 2.

UDIO (%) EKSPROPRIIRANIH POSJEDA U ZEMLJIŠNOM FONDU
OKRUGA ODNOSNO OBLASTI

Okrug ili oblast	Veliki posjedi	Posjedi banaka, poduzeća	Crkveni posjedi	Neseljački posjedi iznad maksimuma	Seljački posjedi iznad maksimuma	Ukupno
1. Banija	2,2	0,6	17,4	5,3	2,4	32,3
2. Bjelovar	8,5	31,3	12,4	9,2	0,7	62,1
3. Daruvar	5,3	41,8	5,3	2,0	0,9	55,3
4. Kordun	1,8	2,1	19,4	6,0	0,7	30,0
5. Lika	0,9	0,2	0,1	0,6	—	1,8
6. Osijek	14,2	16,7	3,5	3,2	3,0	40,6
7. Primorje	9,1	6,2	12,6	4,4	0,2	32,5
8. Sl. Brod	11,3	2,4	20,7	5,7	3,2	43,3
9. Varaždin	39,3	5,9	29,8	8,4	0,8	84,2
10. Zagreb	21,7	6,2	38,4	8,1	2,3	76,7
11. Dalmacija	12,5	4,1	35,9	16,0	3,6	72,1
12. Istra	48,3	15,4	11,4	3,1	19,0	97,2

ranju zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije, tj. Banija (2,6%), Kordun (2,9%) i Lika (1,8%).⁷

U stvaranju zemljišnog fonda pojedinog okruga razne vrste posjeda imale su različitu važnost. Tablica 2. pokazuje udio eksproprijiranih posjeda u zemljišnom fondu okruga odnosno oblasti.⁸

Eksproprijacija je bila najznačajnija za stvaranje zemljišnog fonda u Istri, Dalmaciji i okruzima Varaždin, Zagreb te, nešto manje, okruzima Bjelovar i Daruvar.

Konfiscirani posjedi, napose osoba njemačke narodnosti, činili su znatan udio u zemljišnom fondu okruga Primorje (52,6%), Sl. Brod (52,1%), Osijek (43,5%) i Banija (39,1%). Valja pripomenuti da su u okruzima Sl. Brod i Osijek ti posjedi bili i mnogobrojni, a u Hrvatskom primorju i na Baniji malobrojni. Očito je u Hrvatskom primorju i na Baniji bila riječ o velikim posjedima.

Na Kordunu i u Lici najveći udio u zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije činili su napušteni posjedi kolonista. U Lici je tako nastao gotovo čitav zemljišni fond (89,7%), a na Kordunu ti su posjedi dali 59% zemljišnog fonda.⁹

Dakako, sve promjene vlasničke strukture nisu podjednako karakteristične za čitavu Hrvatsku. Tablica 3. prikazuje udio važnijih vrsta posjeda u ukupnom broju posjeda te vrste i udio u ukupnom fondu zemljišta te vrste posjeda.¹⁰

Zapaža se da su veliki individualni posjedi bili najvažniji u okruzima Osijek, Sl. Brod i Varaždin. Posjedi banaka, poduzeća, dioničarskih društava, iako najbrojniji u Dalmaciji, najveći su dio zemljišta imali u okruzima Daruvar i Osijek. Posjedi crkvenih institucija bili su brojčano i s obzirom na površinu zemljišta ravnomjernije raspoređeni. Po količini zemljišta donekle se ističe okrug Sl. Brod. Međutim, najveći dio tog zemljišta bio je koncentriran u kotaru Đakovo i potjecao je od eksproprijacije posjeda Đakovačke biskupije. Neseljačkih posjeda iznad dopuštenog maksimuma brojčano je bilo najviše u okruzima Sl. Brod (28,2% svih takvih posjeda), Osijek (21,0%) i Dalmaciji (10,8%). U tim okruzima nalazio se i najveći dio površine zemljišta koja je ulazila u fond zemljišta te kategorije posjeda. Seljački posjedi iznad propisanog maksimuma nisu bili naročito brojni. Gotovo su potpuno bili koncentrirani u okrugu Osijek (35,1%) i Sl. Brod (34,1%), a zatim u Istri (9,5%) i okrugu Daruvar (4,5%).¹¹ Posjedi pripadnika njemačke narodnosti, kako je rečeno, nalazili su se najvećim dijelom u okruzima Sl. Brod i Osijek, a znatnije površine tih vrsta posjeda bile su i u Hrvatskom primorju i na Baniji.

⁷ Arhiv Hrvatske, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NRH, Svež. 150. Stanje provedbe agrarne reforme i kolonizacije (dalje samo: Stanje provedbe agrarne reforme) Izračunao prema apsolutnim brojevima.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

Tablica 3.

UDIO (%) VAŽNIJIH VRSTA POSJEDA U UKUPNOM BROJU POSJEDA TE VRSTE (a) I UDIO U UKUPNOM FONDU ZEMLJIŠTA TE VRSTE POSJEDA (b)

Okrug ili oblast	Veliki posjedi		Posjedi banaka poduzeća, d. d.		Crkveni posjedi		Njemački posjedi	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
1. Banija	1,5	0,4	3,5	0,1	3,5	3,7	0,1	3,3
2. Bjelovar	3,6	2,1	4,8	7,4	8,1	3,3	2,1	2,1
3. Daruvar	7,4	5,5	5,5	40,6	6,6	2,7	8,9	8,4
4. Kordun	0,8	0,4	6,7	0,4	4,9	4,5	0,0	0,0
5. Lika	0,5	1,2	1,6	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
6. Osijek	34,3	33,9	12,9	37,4	14,4	8,0	50,1	44,3
7. Primorje	2,5	3,9	4,8	2,4	4,6	5,7	0,0	9,4
8. Sl. Brod	14,8	16,1	4,6	3,1	11,2	30,9	38,5	31,2
9. Varaždin	10,7	14,2	2,7	2,0	15,7	11,5	0,0	0,7
10. Zagreb	9,4	7,1	10,8	1,9	13,1	13,2	0,2	0,6
11. Dalmacija	6,6	4,5	32,9	1,4	14,1	13,9	0,1	0,0
12. Istra	7,9	10,7	9,2	3,2	3,7	2,6	0,0	0,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pojedine kategorije posjeda alimentirale su zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije raznovrsnim zemljištem. Osnovne komponente zemljišnog fonda ipak su bile oranice (41,5%) i šume (41,1%). Tablica 4. sadrži pokazatelje o udjelu oranica i šuma u ukupnom zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije, fondu zemljišta pojedine vrste posjeda i ukupnom fondu oranica odnosno šuma.¹²

Najveći dio oranica u ukupnom zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije potjecao je od konfisciranih posjeda osoba njemačke narodnosti, a zatim od individualnih velikih posjeda i napuštenih posjeda kolonista. Inače, oranice su činile i najveći dio ukupnog zemljišta konfisciranog od pripadnika njemačke narodnosti, nseljačkih posjeda iznad maksimuma, seljačkih posjeda iznad maksimuma, a zatim velikih privatnih posjeda, sudskim odlukama konfisciranih posjeda i posjeda crkava i sličnih institucija.

Šume u zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije potjecale su većim dijelom od posjeda banaka, poduzeća i sl., a zatim od posjeda crkvenih institucija, privatnih velikih posjeda, posjeda osoba njemačke narodnosti i sudskim odlukama konfisciranih posjeda. Posebno je značajno

¹² Isto.

Tablica 4.

Vrste posjeda	Udio (%) oranica (a) i šuma (b) u ukupnom zemljišnom fondu		Udio (%) oranica (a) i šuma (b) u ukupnom fondu zemljišta pojedine vrste posjeda		Udio (%) oranica (a) i šuma (b) u ukupnom fondu oranica odnosno šuma	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)
1. Veliki posjedi	4,20	6,10	32,61	46,52	10,29	14,81
2. Posjedi banaka poduzeća, d. d.	1,22	11,91	8,67	84,47	2,93	28,91
3. Posjedi crkava samostana i sl.	2,56	7,66	20,71	61,91	6,16	18,59
4. Seljački posjedi iznad maksimuma	1,45	0,52	54,01	19,39	3,50	1,26
5. Neseljački posjedi iznad maksimuma	2,63	0,95	54,37	19,68	6,33	2,30
6. Njemački posjedi	21,13	6,09	68,22	19,66	50,80	14,78
7. Konfiscirani posjedi	2,67	6,04	25,28	57,20	6,42	14,68
8. Napušteni posjedi kolonista	3,11	0,24	61,56	4,78	7,48	0,59
9. Ostalo	2,53	1,67	41,55	26,83	6,09	4,08
Ukupno	41,50	41,18			100,00	100,00

da su zemljišni kompleksi u vlasništvu banaka, poduzeća, dioničarskih društava bili uglavnom pod šumom. To je donekle karakteristično i za posjede crkava i drugih vjerskih ustanova, privatne velike posjede i sudskim odlukama konfiscirane posjede. Budući da se šumski kompleksi uglavnom nisu dijelili agrarnim interesentima i kolonistima, znatniji dio površina posjeda tih vrsta nije dakle došao u obzir za podjelu seljacima. Prema regionalnoj usmjerenosti šume zemljišnog fonda nalazile su se ponajviše u okruzima Osijek, Daruvar, Sl. Brod, u Hrvatskom primorju, a zatim i okruzima Varaždin i Zagreb.

Gubitak vlasništva nad zemljom određenih kategorija vlasnika dovodio je do stvaranja novih vlasničkih odnosa. Ta promjena vlasničkih odnosa bila je u korist siromašnih seljaka i državnih poljoprivrednih organizacija. U malom dijelu potaknuto je i stvaranje seljačkih radnih zadruga. Od zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije u državnom vlasništvu ostalo je 61,8%. Međutim, od ukupne površine tog zemljišta najviše je bilo šuma (65,7%). Može se reći da je ukupna količina eksproprijiranih

i konfisciranih šuma, gotovo u cjelini, ostala u državnom vlasništvu (98,4%). Najveći dio tih šuma dobili su na upravljanje republički organi vlasti. Neznatne šumske površine dodijeljene su mjesnim agrarnim interesentima (0,7%) i kolonistima (0,1%). Oranicama je pripadalo 20,3% zemljišnog fonda koji je zadržan u državnom vlasništvu. Osnovni korisnici oranica bili su savezni (26,1%), republički (36,7%) i lokalni (31,9%) poljoprivredni sektor.¹³ Republički poljoprivredni sektor dobio je najviše oranica u okruzima Sl. Brod i Osijek. U tim okruzima dodijeljeno je najviše oranica i saveznom poljoprivrednom sektoru.¹⁴

Seljačke radne zadruge dobile su 2,1% zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije. Najveći dio dodijeljenog zemljišta bile su oranice i to u okruzima Sl. Brod, Osijek, u Istri te u okrugu Daruvar i na Baniji.¹⁵

Mjesni agrarni interesenti dobili su 24,1% zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije. U Hrvatskoj je prosječno jednoj obitelji agrarnog interesenta pripalo nešto manje od 1 ha zemlje (0,97 ha). Najveći dio tog zemljišta bile su oranice (0,74 ha u prosjeku). Međutim, postojale su znatne razlike u regionalnom rasporedu što je iskazano na tablici 5.¹⁶

Tablica 5.

Okrug ili oblast	Udio (%) obitelji agrarnih interesentata u ukupnom broju	Prosječni broj članova obitelji	Prosječno dobili hektara			
			na 1 obitelj		na 1 čl. obitelji	
			oranica	ukupno	oranica	ukupno
1. Banija	3,92	3,6	0,58	0,93	0,15	0,25
2. Bjelovar	6,15	3,8	0,46	0,69	0,12	0,18
3. Daruvar	10,46	3,8	0,80	1,01	0,20	0,26
4. Kordun	5,91	4,5	0,81	1,25	0,17	0,27
5. Lika	6,20	4,7	0,49	0,89	0,10	0,18
6. Osijek	13,73	2,6	1,70	1,86	0,43	0,48
7. Primorje	2,82	2,6	0,12	0,51	0,04	0,19
8. Sl. Brod	14,03	3,6	1,46	1,65	0,39	0,45
9. Varaždin	17,99	4,8	0,23	0,37	0,04	0,07
10. Zagreb	12,46	4,5	0,21	0,41	0,04	0,09
11. Dalmacija	5,66	5,1	0,29	0,53	0,05	0,10
12. Istra	0,67	4,5	0,54	1,15	0,11	0,25
Hrvatska	100,00	4,2	0,74	0,97	0,17	0,23

¹³ Izračunao prema: Iskaz statističkih podataka.

¹⁴ Stanje provedbe agrarne reforme.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto. Izračunao prema apsolutnim brojevima.

Mjesni agrarni interesenti u Slavoniji, tj. u okruzima Osijek, Sl. Brod i Daruvar, a zatim i na Kordunu dobili su više zemlje od prosjeka u Hrvatskoj. Na području okruga Osijek zemljište koje je dobila jedna obitelj dostizalo je površinu od gotovo dva hektara. Nasuprot, u Hrvatskom zagorju, Hrvatskom primorju i Dalmaciji dodijeljena zemlja bila je prilično ispod hrvatskog prosjeka. Te se relacije još više pogoršavaju kad se promatra odnos između dodijeljenog zemljišta i broja članova obitelji. Prosječna obitelj, npr. u okrugu Osijek, imala je znatno manje članova (2,6) nego u Dalmaciji ili u Hrvatskom zagorju (u okrugu Varaždin 4,8, a u okrugu Zagreb 4,5). Zato je i jednom članu obitelji agrarnog interesenta u okrugu Osijek pripadalo prosječno blizu 1/2 ha, a u Dalmaciji i okruzima Varaždin i Zagreb ni 1/10 hektara. Posljedica je to velike agrarne napućenosti u tim krajevima koju ni kolonizacija nije mogla bitnije umanjiti.

Kolonizacija se inače provodila istodobno s agrarnom reformom. Dio kolonističkih obitelji, ponajprije siromašnih obitelji boraca JA, usmjeren je bio u Vojvodinu, a dio u Slavoniju. U Hrvatskoj su, jednim dijelom, tzv. vanjska i unutrašnja kolonizacija bile isprepletene. Naime, od ukupno određene prvobitne kvote vanjske kolonizacije iz Hrvatske, tj. od 9000 obitelji boraca, bilo je određeno da se 1400 obitelji kolonizira u Baranju i u dijelu Srijema, tj. područjima koja su u poslijeratnom teritorijalnom razgraničenju ušla u sastav Hrvatske.¹⁷

Vanjska kolonizacija premašila je u početku planiranu kvotu pa je tako npr. do polovice 1947. godine, kada je proces te kolonizacije bio gotovo potpuno dovršen, preseljeno samo u Vojvodinu 8490 obitelji. Najvećim dijelom te su obitelji bile iz Like (3562), Korduna (2368), Dalmacije (1883) te Banije (406).¹⁸ Vanjska kolonizacija samo je djelomično smanjila pritisak agrarnih interesenata u krajevima gdje je bilo najmanje raspoložive zemlje.

Za razliku od mjesnih agrarnih interesenata koji su dobivali zemlju uglavnom u nadopunu, tj. radi uvećanja postojećeg posjeda, kolonističke obitelji primale su svu zemlju iz zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije. Kolonistima unutar Hrvatske pripalo je 12% zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije.¹⁹ Na tablici 6. su podaci o broju kolonističkih obitelji koje su sudjelovale u unutrašnjoj kolonizaciji i prosječna količina zemlje koju su kolonističke obitelji stjecale.²⁰

Područja iseljavanja u unutrašnjoj kolonizaciji prvenstveno su Hrvatsko zagorje i Dalmacija. Kolonisti iz tih krajeva preseljavaju se velikim dijelom u okruge Osijek i Sl. Brod. Kolonizacija unutar okruga, tj. preseljenje u blizinu dotadašnjeg boravišta, karakteristična je naročito za okrug Osijek, a zatim i za okruge Daruvar, Sl. Brod i Bjelovar. Dekolonisti, tj. kolonisti iz razdoblja NDH, a uglavnom su bili iz Hrvatskog

¹⁷ AJ 97, 1–2. Agrarni savet – Rešenje o mestima u kojima će se naseliti borci u Banatu, Bačkoj, Baranji i Sremu na zemlji konfiskovanoj od lica nemačke narodnosti.

¹⁸ Isto kao bilj. 4.

¹⁹ Izračunao prema: Iskaz statističkih podataka.

²⁰ Stanje provedbe agrarne reforme.

Tablica 6.

Okrug ili oblast	Broj kolonističkih obitelji					Ukupno	Prosječno dobili 7 hektara na jednu obitelj	
	unutar okruga	dekolonisti	iz Hrv. zagorja	iz Dalmacije	iz ostalih krajeva		oronica	ukupno
1. Banija	11	—	—	—	—	11	1,64	3,55
2. Bjelovar	388	44	102	2	70	606	3,09	4,33
3. Daruvar	1302	676	16	—	—	1994	2,88	4,10
4. Kordun	15	—	—	—	—	15	2,86	4,47
5. Lika	—	—	—	—	—	—	—	—
6. Osijek	2206	1234	1283	366	698	5787	2,52	3,52
7. Primorje	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Sl. Brod	1061	528	1004	588	519	3700	3,74	4,21
9. Varaždin	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Zagreb	15	—	—	—	—	15	2,67	4,73
11. Dalmacija	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Istra	29	—	—	—	—	29	1,55	4,93
Ukupno	5027	2482	2405	956	1287	12157	2,97	3,87

zagorja i Dalmacije, kojima je ponovo priznato pravo na kolonizaciju, ponajviše su se nalazili na području okruga Osijek, Daruvar i Bjelovar. Kolonističke obitelji ni u jednom kraju nisu dobivale u prosjeku više od 5 ha zemlje. S obzirom na brojnost obitelji, može se reći da su te obitelji, iako su stečenom zemljom zacijelo popravile i povisile ekonomsku osnovicu života, zapravo dobile premalo zemlje za dugoročno organiziranje života na temeljima seljačkog gospodarstva.

U društvenim promjenama na selu u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri posebno mjesto pripada razrješenju specijalnih vlasničkih odnosa, npr. kolonata, napoličarstva te, u Istri, poništenju prinudnih dražbi. Rješenje tih odnosa u Dalmaciji i Hrvatskom primorju započelo je u međuratnoj Jugoslaviji, ali se provodilo nedosljedno.²¹ Specijalni vlasnički odnosi zahvaćali su još uvijek velik broj obitelji i, za prilike tih krajeva, odnosili se na relativno značajnu količinu zemljišta. Rezultati razrješenja tih odnosa prikazani su na tablici 7.²²

Razrješenje specijalnih vlasničkih odnosa unosilo je, nema sumnje, priličnu promjenu u ekonomski položaj obitelji koje su se tih odnosa oslobađale, a napose je pridonosilo promjeni njihove društvene svijesti.

²¹ Usp. M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941. god., Sarajevo 1958.

²² Iskaz statističkih podataka.

Tablica 7.

Vrsta odnosa	Broj		Stekli vlasništvo nad zemljom (u hektarima)
	obitelji	članova obitelji	
<i>I Kolonatski odnosi:</i>			
1. Hrvatsko primorje	2 357	9 647	1 943
2. Dalmacija	29 648	130 639	19 363
3. Istra	1 748	7 416	6 680
Ukupno	33 753	147 729	27 986
<i>II Napoličarski odnosi u Istri i poništenje dražbi</i>			
1. Napoličarski odnos	1 450	6 747	2 241
2. Poništenje dražbi	1 078	5 800	5 349
Ukupno	2 528	12 547	7 590
<i>Sveukupno specijalni vlasnički odnosi (I i II)</i>	36 281	160 276	35 576

U cjelini, provođenje agrarne reforme i kolonizacije izazvalo je niz promjena koje su imale širi društveni domet. Nestali su specijalni vlasnički odnosi, tj. agrarni odnosi tzv. feudalnog karaktera, a oštro su bile pogođene i pozicije kapitala na selu. Naime, potpuno su dokinuti veliki posjedi individualnih vlasnika i posjedi banaka, poduzeća i slično. Posjedi crkava i uopće vjerskih institucija svedeni su na prilično malu mjeru. Neseljački posjed bitno je ograničen, a maksimum i za seljačke posjede onemogućio je razvijanje sloja bogatih seljaka. Iz fonda agrarne reforme i kolonizacije nadijeljeni su najsiromašniji slojevi seljaštva, tj. oni koji su imali izrazito malo zemlje ili je uopće nisu imali. Iz zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije znatna je količina zemlje ostala u državnom vlasništvu radi organiziranja napredne poljoprivredne proizvodnje. Dakako, agrarna reforma i kolonizacija nisu riješile, a zbog velikog broja seljačkog stanovništva nisu ni mogle riješiti agrarnu prenapučenost i probleme uz nju vezane. Ona je u osnovi još više povećala broj seljačkih gospodarstava. Prema proračunima V. Stipetića u Hrvatskoj, bez Istre, u razdoblju od 1931. do 1949. godine smanjio se broj posjeda od 0,01 do 2 ha za 6,7%, te posjeda većih od 10 ha za 1,4%. Istodobno povećao se broj posjeda od 2,01 ha do 5 ha za 5,4% i posjeda od 5,01 do 10 ha za 1,3%.²³ Tu se pokazuje mijenjanje agrarne strukture u pravcu tzv.

²³ V. Stipetić, n. dj., 464.

osrednjačenja seljačkih posjeda. Međutim, to osrednjačenje seljačkih posjeda bilo je na nivou posjeda od 2 do 5 ha, dakle posjeda koji uglavnom ne omogućavaju stabilnu egzistenciju brojnijoj seljačkoj obitelji.

Promjene koje su donosile agrarna reforma i kolonizacija imale su raznovrsne posljedice. Ojačale su, npr., tendencije autarhičnosti na selu, svaštarenja i smanjenja proizvodnje i, kao i uvijek u uvjetima agrarne prenapućenosti, neracionalnog korištenja radne snage. Naravno, bilo bi jednostrano za sve to okrivljavati razbijanje velikih posjeda i kolonizaciju. Dapače, postoji i drugi aspekt tog problema. Naime, neposredno poslije završetka narodnooslobodilačkog rata u pojedinim krajevima postojala je velika količina napuštene zemlje i nedostatak ljudske radne snage. U drugim krajevima, uglavnom osjetno manje plodnim i najtežim ratnim razaranja opustošenim, nalazili su se ljudi u teškim životnim prilikama. Kolonizacija se u takvim uvjetima javljala kao pogodno rješenje, gotovo kao ekonomska nužnost.²⁴

No, nije bila riječ samo o tome. Provođenje agrarne reforme i kolonizacije ostavljalo je, bez sumnje, dubok dojam u svijesti seljaštva. Poslije pobjedonosno okončanog narodnooslobodilačkog rata ostvarivala se jedna od davnih težnji seljaštva, podjela zemlje. Istodobno pokazivalo se — jer su seljaci aktivno sudjelovali u odborima agrarnih interesenata, u raspravama o utvrđivanju agrarnih objekata i subjekata i drugim aktivnostima — »talasanje« i neposredno angažiranje seljačke mase kao izraz nastajanja novih društvenih odnosa i na njihovim osnovama nove društvene svijesti. Provođenjem agrarne reforme i kolonizacije ostvaren je i jedan od zadataka koje je KPJ postavila u pripremi za »širi razmah socijalističkog preobražaja naše zemlje«, tj. da treba »sprovести agrarnu reformu u cilju likvidacije feudalnih ostataka, oslabljenja i ograničenja kapitalističkih elemenata na selu i učvršćenja saveza radnika i seljaka«.²⁵

²⁴ T. Vlaškalić, n. dj., 114.

²⁵ E. Kardelj, KPJ u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam, V kongres KPJ, Stenografske bilješke, Zagreb 1949, 530, 531.

SUMMARY

The author has set out to consider social change in rural Croatia coincident with the carrying out of agrarian reform and colonization, from the standpoint that agrarian reform and colonization are a part of the social changes which took place in Yugoslavia after the successful outcome of the People's Liberation War and that these changes are founded upon that alteration of social relationships which gives to the People Liberation War the distinguishing features of socialist revolution.

Thus, because of the complex nature of the problems, the author has not taken into account all the relevant questions, but has identified, in the first place, certain problems arising from the analysis of the creation of the land fund within agrarian reform and colonization. This analysis has shown in what measure particular categories of land-owners were present in rural Croatia, in what regions, and what kind of land they owned: it has shown in other words which categories of land owners lost their land and who were the beneficiaries of agrarian reform and colonization.

The carrying out of the land reform dealt a powerful blow to the capitalist elements in rural regions and basic changes in the relationships of ownership took place at three levels. A change took place in the size of peasant possessions, a direct stimulus was given to the formation of peasant workers' co-operatives and a considerable area of land remained in the possession of the state. The author has drawn special attention to the extent and regional characteristics of the results of agrarian reform in relation to the local agrarian interests and colonization within Croatia.